

Islamic Knowledge and Insight

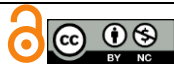
Analysis of the Strategies of Islamic Educational Philosophy with a Hermeneutic Approach and Presentation of a Paradigmatic Model

1. Mehdi Mahmodi*: Associate Professor, Department of Educational Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran. (Email: mahmodi86@pnu.ac.ir)
2. Payman Sadafi Hamedani: Ph.D. Student, Department of Philosophy of Education, Payame Noor University, Tehran, Iran.
3. Mohammad Reza Sarmadi: Professor, Department of Educational Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran.
4. Parvaneh Mehrjoo: Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran

Abstract

Religious education in Islam is a purposeful process aimed at guiding human beings toward a pure life (ḥayāt tayyibah) and nearness to God, grounded in revelatory sources and sound reason. Despite the existence of educational crises in the Islamic world, the development of a systematic model of the strategies and consequences of religious education remains essential. The present study was conducted with the aim of analyzing the strategies of the philosophy of religious education in Islam through a hermeneutic approach and presenting a paradigmatic model. This research is an applied study employing a two-phase qualitative approach (exploratory sequential mixed design). In the first phase, the Holy Qur'an and Ayatollah Javadi Amoli's Tafsir Tasnim were analyzed using documentary analysis, grounded theory (Strauss and Corbin method), and a hermeneutic approach based on Khosrow Bagheri's five-step model. In the second phase, the extracted model was validated through the Delphi method with 15 experts, including faculty members holding doctoral degrees in philosophy of education and seminary scholars at Level 4 and above. The central category of "innate monotheistic education" was identified. Causal factors (spiritual heredity), contextual factors (family), intervening factors (school and society), strategies (encouragement and warning, exhortation, guidance, reminder, command and prohibition, and complementary strategies), and consequences (peace of heart, furqan [discernment], guidance, inner illumination, and contentment) were explicated. The paradigmatic model was designed in three layers: philosophical, infrastructural, and operational. The validity of the model was confirmed through a Cronbach's alpha coefficient above 0.70, a Content Validity Index (CVI) ranging from 0.90 to 0.96, and expert consensus with a mean score above 4.2 out of 5. By integrating theoretical coherence with practical applicability, the proposed model can serve as an operational framework for educational systems in Islamic societies in fostering a generation characterized by faith, commitment, and ḥayāt tayyibah.

Keywords: Religious Education in Islam, Islamic Educational Philosophy, Hermeneutics, Paradigmatic Model, Tafsir Tasnim, Grounded Theory.

How to cite: Mahmodi, M., Sadafi Hamedani, P., Sarmadi, M. R., & Mehrjoo, P. (2026). Analysis of the Strategies of Islamic Educational Philosophy with a Hermeneutic Approach and Presentation of a Paradigmatic Model. *Islamic Knowledge and Insight*, 4(1), 1-14.

© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Submit Date: 22 December 2025

Revise Date: 07 May 2026

Accept Date: 14 May 2026

Publish Date: 18 May 2026

معرفت و بصیرت اسلامی

تحلیل راهکارهای فلسفه تربیتی اسلام با رویکرد هرمنوتیک و ارائه الگوی پارادایمی

۱. مهدی محمودی*: دانشیار، گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. (پست الکترونیک:

mahmodi86@pnu.ac.ir)

۲. پیمان صادقی همدانی: دانشجوی دکتری، گروه فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

۳. محمدرضا سرمدی: استاد، گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

۴. پروانه مهرجو: استادیار، گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

چکیده

تربیت دینی در اسلام، فرآیندی هدفمند برای هدایت انسان به سوی حیات طیبه و قرب الهی است که مبتنی بر منابع وحیانی و عقل سلیم می‌باشد. با وجود بحران‌های تربیتی در جهان اسلام، تدوین الگویی نظام‌مند از راهبردها و پیامدهای تربیت دینی ضروری است. این پژوهش با هدف تحلیل راهبردهای فلسفه تربیت دینی در اسلام با رویکرد هرمنوتیک و ارائه الگوی پارادایمی انجام شده است. پژوهش حاضر از نوع کاربردی با رویکرد کیفی دو مرحله‌ای (ترکیبی ترتیبی اکتشافی) است. در بخش اول، با استفاده از تحلیل اسنادی، نظریه داده‌بنیاد (روش اشتراوس و کوربین) و رویکرد هرمنوتیک (پنج گامی خسرو باقری)، آیات قرآن کریم و تفسیر «تسنیم» آیت‌الله جوادی آملی تحلیل شد. در بخش دوم، الگوی استخراج‌شده با روش دلفی (۱۵ نفر از خبرگان شامل اعضای هیئت علمی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت و حوزویان سطح ۴ به بالا) اعتباربخشی گردید. مقوله محوری «تربیت فطری توحیدی» شناسایی شد. عوامل علی (وراثت معنوی، زمینه‌ای (خانواده)، مداخله‌گر (مدرسه و جامعه)، راهبردها (ترغیب و ترهیب، موعظه، ارشاد، تذکر، امر و نهی و راهبردهای تکمیلی) و پیامدها (آرامش قلب، فرقان، هدایت، نور درونی، قناعت) تبیین گردید. الگوی پارادایمی در سه لایه فلسفی، زیرساختی و عملیاتی طراحی شد. اعتبار الگو با آلفای کرونباخ بالای ۰.۷۰، CVI بین ۰.۹۰-۰.۹۶ و اجماع خبرگان (میانگین بالای ۴.۲ از ۵) تأیید شد. الگوی ارائه‌شده با تلفیق انسجام نظری و قابلیت اجرایی، می‌تواند راهنمای عمل برای نظام‌های آموزشی در جوامع اسلامی جهت تربیت نسلی مؤمن، متعهد و دارای حیات طیبه باشد.

کلیدواژگان: تربیت دینی در اسلام، فلسفه تربیت اسلامی، هرمنوتیک، الگوی پارادایمی،

تفسیر تسنیم، نظریه داده‌بنیاد.

شیوه استناددهی: محمودی، مهدی، صادقی همدانی، پیمان، سرمدی، محمدرضا، و مهرجو، پروانه. (۱۴۰۵). تحلیل راهکارهای فلسفه تربیتی اسلام با رویکرد هرمنوتیک و ارائه الگوی پارادایمی. *معرفت و بصیرت اسلامی*، ۴(۱)، ۱-۱۴.

© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

تاریخ ارسال: ۱ دی ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۱۷ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش: ۲۴ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ چاپ: ۲۸ تیر ۱۴۰۵

مقدمه

واژه تربیت ریشه عربی داشته و معادل فارسی آن پرورش و آموختن اخلاق و آداب است. این مفهوم بی‌نهایت گسترده و شامل تمام شئون حیات انسان بوده و محدود به زمان یا مکان خاصی نیست (Hashemi, 2011). فلاسفه و اندیشمندان تعاریف متعددی از تربیت ارائه داده‌اند: اخوان‌الصفاء آن را مجموعه اموری می‌داند که شخصیت روحانی انسان را می‌سازد. هگل معتقد است انسان با تربیت به انسانیت حقیقی می‌رسد. کانت تربیت را آماده‌سازی کودکان برای جامعه‌ای برتر از جامعه کنونی تعریف می‌کند. ویلیام جیمز آن را صنعت ظریفی برای تغییر اشیا مطابق نیازهای انسان می‌داند. روسو تربیت را پرورش استعدادهای مادرزادی و دیویی آن را بازسازی تجربه عنوان کرده است (Mayer, 2024). از نظر کانت، تربیت مبتنی بر ایمان است که ریشه‌دارتر از علم می‌باشد (Kant, 2013). پستالزی نیز تربیت را رشد طبیعی، تدریجی و هماهنگ همه استعدادهای نهان در انسان می‌داند (Naqibzadeh, 2014).

تعریف جامع تربیت، عبارت است از: فعالیتی هدفمند و دوسویه میان مربی و متربی برای هدایت رشد آدمی در همه جنبه‌ها به‌منظور توسعه تفکر منطقی، جامعه‌پذیری و رسیدن به حیات طیب (Sarmadi, 2019). از نظر ریشه‌شناسی، «تربیت» یا از ریشه «رَبَّو» به معنای فزونی و رشد جسمی است و یا از ریشه «رَبَّبَ» به معنای مالکیت و تدبیر. در نگاه اسلامی، تربیت به معنای شناخت خداوند به‌عنوان رب یگانه و تن دادن به ربوبیت اوست (Bagheri, 2019). تربیت اسلامی، پرورش همه‌جانبه شخصیت اسلامی بر اساس مبانی اسلامی تعریف شده (Mesbah Yazdi, 2021) و شامل پرورش روح و جسم در مسیر ربوبیت الهی است (Motahhari, 2016). قرآن کریم، روش‌های تربیتی فراوانی دارد و هدف از تربیت را رساندن فرد به رشد، حیات طیب، قرب الهی و عبودیت می‌داند (Bagheri, 2019). همچنین، میان تعلیم و تربیت و اخلاق رابطه متقابل وجود دارد؛ تعلیم گام اول است و سپس عمل اخلاقی (Rahbar & Rahimian, 2013). امام صادق (ع) علم را نوری الهی در قلب

می‌داند (Majlisi, 2013). رویکرد حاکم بر این پژوهش، هرمنوتیک است. چنان‌که در زمینه هرمنوتیک، هایدگر به تأویل همراه با توصیف باور دارد، گادامر نیز هنر پرسشگری و دیالکتیک را روش خود می‌داند. هوسرل بر رسیدن به بدهات ریشه‌ای تجارب در هرمنوتیک تأکید می‌کند (Bagheri, 2020). از آنجا که تعلیم و تربیت در مدرسه اتفاق می‌افتد، مطالعه تربیت دینی با استفاده از آرای فلسفی و آموزه‌های قرآنی برای معلمان راهگشاست. بنابراین، هدف این تحقیق، تحلیل راهبردها و پیامدهای تربیتی فلسفه تربیت دینی در اسلام برای ارائه یک الگوی پارادایمی است.

امروزه جوامع مسلمان نیازمند برنامه صحیح تربیتی بر اساس الگوهای اسلامی هستند تا نسلی مطابق با معیارهای اسلامی تربیت شود (Adyani, 2016). از نظر اسلام، تربیت و اخلاق نقش تعیین‌کننده در سعادت دنیوی و اخروی انسان دارند (Rahbar & Rahimian, 2013) و قرآن کریم رستگاری را در گرو تربیت نفس می‌داند. بحران تربیتی در جهان اسلام، ناشی از جدایی نظام تربیتی از منابع وحیانی است؛ لذا امروزه نظام تعلیم و تربیت با مشکلات جدی مانند دسترسی بی‌حد به فضای مجازی، تغییر سبک زندگی، شکاف نسلی میان معلم و دانش‌آموز و مهم‌تر از همه، درک نادرست دانش‌آموزان از دین مواجه است. این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر رویکرد، کیفی دوجایزه است. در بخش اول، با استفاده از تحلیل اسنادی، نظریه داده‌بنیاد روش اشتراوس و کوربین و رویکرد هرمنوتیک با تأکید بر آرای دکتر خسرو باقری، آیات قرآن کریم و تفسیر تسنیم اثر آیت‌الله جوادی آملی تحلیل می‌شود تا ابعاد الگوی پارادایمی، شامل مقوله محوری، عوامل علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها، استخراج گردد (Bagheri, 2020; Javadi Amoli, 2008; Strauss & Corbin, 2016). در بخش دوم، با روش دلفی، الگوی استخراج‌شده توسط خبرگان اعتباربخشی می‌شود. در بخش اسنادی، جامعه پژوهش شامل قرآن کریم و تفسیر تسنیم است (نمونه‌گیری هدفمند). در بخش دلفی، ۱۵ نفر از خبرگان، شامل اعضای هیئت علمی دکتری فلسفه

تعلیم و تربیت و حوزویان سطح ۴ به بالا، با روش گلوله‌برفی انتخاب شدند. قلمرو موضوعی شامل تربیت دینی در اسلام، قلمرو زمانی مبتنی بر آیات قرآن و تفسیر تسنیم، و قلمرو مکانی شامل کشورهای اسلامی است. ابزار گردآوری داده‌ها شامل مصاحبه نیمه‌ساختاریافته، ۶ سؤال درباره ابعاد و ۳۰ سؤال درباره شاخص‌ها، و پرسشنامه دلفی است. روش اجرا به صورت ترکیبی تربیتی اکتشافی است: ابتدا تحلیل اسنادی با رویکرد داده‌بنیاد و هرمنوتیک، سپس اعتباربخشی با دلفی، و در پایان مقایسه و ترکیب یافته‌های دو مرحله (Creswell & Clark, 2017). بخش اسنادی با استفاده از سه مرحله کدگذاری اشتراوس و کوربین، شامل باز، محوری و انتخابی، و پنج گام رویکرد هرمنوتیک باقری، شامل تعیین متن و پیش‌داشته‌ها، خوانش مکرر، حرکت در حلقه هرمنوتیکی، استخراج مفاهیم کلیدی و رسیدن به افق ادغام‌شونده، انجام می‌شود (Bagheri, 2020; Strauss & Corbin, 2016). بخش دلفی بر اساس روش هسو و سندفورد در پنج مرحله اجرا می‌گردد: تشکیل پانل خبرگان (۱۵ نفر)، دور اول پرسش باز، تحلیل محتوای کیفی، دوره‌های بعدی برای تأیید مضامین، و توقف در نقطه اشباع نظری (Hsu & Sandford, 2020). روایی با روش سه‌سویه‌سازی، استفاده از نظرات اساتید راهنما و ۳ نفر از اعضای هیئت علمی، تأمین شد. پایایی با ضریب کاپای کوهن محاسبه گردید که مقدار ۰.۷۲ به دست آمد که قابل قبول و بالای ۰.۶۷ می‌باشد (Cohen, 1960). سؤالات اصلی پژوهش این است: سؤال اول پژوهش: ۱- مقوله محوری، عوامل علی، عوامل زمینه‌ای، عوامل مداخله‌گر، راهبردها، پیامدها، نحوه الگو و میزان اعتبار آن با روش دلفی در فلسفه تربیت دینی در اسلام با رویکرد هرمنوتیک به ترتیب کدام‌اند؟ سؤال دوم پژوهش: ۲- تحلیل راهبردها و پیامدهای تربیتی فلسفه تربیت دینی در اسلام با رویکرد هرمنوتیک چیست و الگوی پارادایمی آن چگونه است؟ مفهوم و تعریف تربیت

تربیت بین فلاسفه تعاریف متفاوتی دارد. ارسطو آن را رساندن فرد به فضایل اخلاقی، افلاطون آن را شکوفایی استعدادها می‌داند (Mayer, 2024). روسو تربیت را مقدم بر تعلیم دانسته و بر تجربه مستقیم از محیط طبیعی تأکید دارد (Mayer, 2024). کانت معتقد است: «آدمی چیزی جز آنچه تربیت از او می‌سازد نیست». در بین دانشمندان مسلمان، فارابی رسیدن به مدینه فاضله و ابن‌سینا رشد کودک و سلامت خانواده را هدف تربیت می‌داند (Nasr, 2014). مصباح یزدی تربیت را شکوفایی استعداد برای رسیدن به کمال و پرورش همه‌جانبه شخصیت بر اساس مبانی اسلامی می‌داند (Mesbah Yazdi, 2021). تعریف جامع تربیت عبارت است از: فعالیتی هدفمند و دوسویه میان مربی و متربی برای هدایت رشد آدمی در همه جنبه‌ها به منظور توسعه تفکر منطقی، جامعه‌پذیری و رسیدن به حیات طیبه (Sarmadi, 2019).

از منظر تفسیر تسنیم، تربیت به مثابه تجلی ربوبیت الهی است و هدف نهایی آن قرب الی‌الله و عبودیت می‌باشد. تربیت یک «حرکت جوهری» و «استکمال وجودی» است و بر دو رکن عقل و وحی استوار است (Javadi Amoli, 2008).

مفهوم تربیت دینی

تربیت دینی تعاریف متعددی دارد: اعمال عمدی و هدفدار برای آموزش گزاره‌های معتبر دینی (Davoodi & A'Rafi, 2015)، تربیت بر اساس دین و اصول دینی (Adyani, 2016) و دگرگونی در فکر و عقیده برای ایجاد رفتار دینی (Hashemi, 2011). دین قوی‌ترین عامل بازدارنده از انحرافات اخلاقی است، اما تربیت دینی باید متناسب با مقتضیات زمان باشد و علم و دین با هم همراهی دارند (Adyani, 2016). امام صادق (ع) می‌فرماید: «کسی که به مقتضیات زمان خود عالم باشد، مورد هجوم اشتباهات قرار نمی‌گیرد». از منظر تفسیر تسنیم، تربیت دینی باید از خاستگاه توحیدی سرچشمه بگیرد، غایت آن قرب الی‌الله است و قرآن محوری اصلی‌ترین محتوای آن می‌باشد (Javadi Amoli, 2008).

اهداف تربیت دینی در اسلام

اهداف تربیت دینی در سه محور طبقه‌بندی می‌شوند: اهداف غایی (عبودیت، قرب و رضوان الهی و حیات طیبه)، اهداف کلی (محوریت توجه به خدا، فرد، دیگران و طبیعت) و اهداف تفصیلی (فضایل و کمالات انسانی) (Hosseinizadeh, 2014). از نظر ملاصدرا، تربیت باید هم به پرورش روح و هم به پرورش جسم بپردازد و هدف آن به کمال رساندن نفس انسانی برای شناخت خدا و خودآگاهی است (Salahshouri, 2013).

فلسفه و محورهای تربیت دینی در اسلام

فلسفه تربیت دینی در اسلام، تحلیل و تبیین مبانی فلسفی تعلیم و تربیت اسلامی با روش عقلی است. از نظر تفسیر تسنیم، فلسفه آن «هدایت حرکت جوهری انسان به سوی کمال مطلق از طریق تجلی ربوبیت الهی و به‌کارگیری توأمان عقل و وحی است». محورهای اصلی آن شامل ربوبیتی (توحیدمحوری)، فطری و عقلانی-و حیانی است. مهم‌ترین هدف تربیت دینی، شناخت و پرورش اعتقاد افراد به خداوند متعال است (Hosseinizadeh, 2014). مسئله اساسی انسان در تربیت اسلامی، شناخت ربوبیت خداوند است (Bagheri, 2019).

مبانی، اصول و ویژگی‌های تربیت دینی در اسلام

مبانی تربیت دینی در پنج بخش هستی‌شناسی (هدفمندی جهان، نظام علی و معلولی)، انسان‌شناسی (فطرت الهی، کرامت ذاتی، اختیار و اراده)، معرفت‌شناسی (توانایی شناخت، ابزارهای عقل و وحی)، ارزش‌شناسی (حیات طیبه، عدالت) و دین‌شناسی (جامعیت و خاتمیت دین اسلام) تدوین شده است (Bagheri, 2019). اصول تربیت دینی عبارت‌اند از: علم‌آموزی، خدامحوری، لطف و مهربانی، تقدم تزکیه بر تعلیم، احترام به کودک، مسئولیت، سالم‌سازی محیط، کرامت و آراستگی (Rahbar & Rahimian, 2013). از منظر تفسیر تسنیم، اصولی مانند فطرت، عقلانیت، محبت الهی، تدریج و استمرار، عمل و عبادت، الگویی و کرامت انسانی مطرح است (Javadi Amoli, 2008).

ویژگی‌های نظام تربیتی اسلام عبارت‌اند از: الهی بودن، هدایتی بودن، عقلانی بودن، عاطفی بودن، اجتماعی بودن و پویایی داشتن (Sarmadi, 2019).

عوامل مؤثر بر تربیت دینی در اسلام

عوامل مؤثر بر تربیت دینی به دو دسته اولیه (وراثت و خانواده) و ثانویه (مدرسه و جامعه) تقسیم می‌شوند (Adyani, 2016; Ghasemi, 2017).

۱- وراثت: انتقال صفات جسمانی، عقلانی و اخلاقی از والدین به فرزندان. از نظر اسلام، ازدواج با فرد باتقوا، تغذیه حلال مادر و طفل، و توجه انسان به خود و اعمالش از عوامل مؤثر در وراثت است (Ghasemi, 2017; Mesbah Yazdi, 2021).

۲- خانواده: والدین باید الگوی مناسب رفتاری در مسائل دینی باشند (Ghasemi, 2017). نقش محبت و عاطفه، دعوت همراه با تشویق، اقتصاد خانواده و نظارت بر معاشرت فرزندان از عوامل کلیدی است (Adyani, 2016; Ghasemi, 2017).

۳- مدرسه: گروه همسالان، معلمان و مربیان پرورشی نقش اساسی دارند. پیامبر (ص) می‌فرمایند: «خداوند، معلمان را بیمارز» (Majlisi, 2013). مهم‌ترین موانع تربیت دینی در مدارس شامل تبعیض، سخت‌گیری‌های بی‌نظم‌انضباطی و روش‌های معلم‌محور است (Bagheri, 2019; Ghasemi, 2017).

۴- جامعه: نهادهایی مانند مساجد، رسانه و فضای مجازی و سیاست‌های حکومتی در تربیت دینی مؤثرند. امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان «سیستم ایمنی جامعه» عمل می‌کند (Ghasemi, 2017; Rahbar & Rahimian, 2013).

راهبردهای تربیت دینی در اسلام

راهبردهای تربیتی در سه مقوله شناختی-بینشی، گرایشی و رفتاری تحلیل می‌شوند (Davoodi & A'Rafi, 2015). چهار دسته اصلی عبارت‌اند از: ترغیب و ترهیب با روش‌های انذار و تبشیر، وعده و وعید، موعظه (یادآوری پاداش و کیفر همراه با نرمی)، ارشاد، تذکر، امر و نهی، و سایر راهبردها شامل رفق و مدارا، معرفی الگوهای

تربیتی، توجه به آداب و رسوم، عقل محوری، تدرج و تمکن، تغافل، اعتدال، بازی، داستان‌گویی و انجام واجبات و ترک محرمات (Majlisi, 2013; Davoodi & A'Rafi, 2015).

پیامدهای تربیت دینی در اسلام

از مهم‌ترین پیامدها و مصادیق تربیت دینی می‌توان به استفاده از شرح صفات خداوند برای عمق بخشیدن به شناخت و ایمان، شناخت معاد (باعث مسئولیت‌پذیری و حساب‌گری)، تبیین مفهوم نماز (بازدارندگی از گناه و ایجاد نظم)، پرورش روحیه شکرگزاری، صبر، توکل، فروتنی، محبت، امیدواری، قناعت، غیرت دینی و عدالت اشاره کرد (Davoodi & A'Rafi, 2015; Hosseinizadeh, 2014).

رویکرد هرمنوتیک

هرمنوتیک از واژه یونانی «پاری ارمیناس» به معنای «در باب تفسیر» گرفته شده است. تعاریف مهم عبارت‌اند از: هنر تفسیر (کلادیوس)، بررسی نشانه‌ها (ولف)، هنر فهمیدن (شلایرماخر) و بنیاد علوم انسانی (دیلتای). هایدگر فهم هرمنوتیکی را قوه‌ای برای درک معنای بیان زندگی در سطحی عمیق‌تر می‌داند. گادامر آن را «هنر گفت‌وگو و دیالکتیک برای رسیدن به امتزاج افق‌ها» معرفی می‌کند. از نظر هوسرل، پدیدارشناسی دعوت به بررسی پدیده‌ها به صورت توصیفی و شهودی برحسب همبستگی با آگاهی است (Bagheri, 2020; Palmer, 2012; Vaezi, 2014). در نگاه دینی اسلام، علوم کلام، فقه و تفسیر، تشابه محتوایی با حوزه هرمنوتیک دارند.

الگوی پارادایمی

پارادایم توسط توماس کوهن به کار رفت و به معنای الگو یا مدلی است که نشان می‌دهد هر چیزی چگونه کار می‌کند. مسترمن پارادایم‌ها را در سه گروه متافیزیکی، جامعه‌شناختی و سازه‌ای دسته‌بندی می‌کند (Naqibzadeh, 2014). از نظر بلیکی،

استراتژی استفهامی مبتنی بر سنت هرمنوتیکی است و برای تفسیر و تأویل و ارائه الگوهای پارادایمی استفاده می‌شود (Bagheri, 2020).

پیشینه پژوهش

پیشینه داخلی: سیاحی‌زاده فرد (Adyani, 2016) چالش‌های تربیت دینی را کیفیت نامناسب نیروی انسانی و تقلیل تربیت دینی به آموزش مطالب درسی دانسته است. ادیب‌منش (Bagheri, 2019) اشتباه گرفتن اطلاعات دینی به جای تربیت دینی و تضاد خانواده و مدرسه را از آسیب‌های اصلی می‌داند. کیاکجور و همکاران (Habibi, 2014) الگوی پارادایمی تصمیم‌گیری اخلاقی را طراحی کرده‌اند. بهشتی (Sarmadi, 2019) نظریه فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی را بر مبنای حکمت متعالیه تدوین کرده است.

پیشینه خارجی: روزیدین (Nasr, 2014) تفاوت فلسفه غرب (انسان‌محور) و اسلام (الهی‌محور با همراهی عقل و وحی) را تبیین کرده است. راهایو (Rahayu, 2016) ارزش‌شناسی تربیت اسلامی را شامل قرآن و سنت دانسته است. نوپرست (Nasr, 2014) سه رویکرد در فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی شامل رویکرد پرهیز از فلسفه، رویکرد همخوانی فلسفه با اسلام و رویکرد استفاده از روش‌های فلسفی برای تدوین اندیشه تربیتی ارائه داده است.

پاسخ سؤال اول:

بر اساس تحلیل اسنادی تفسیر تسنیم و تأیید آن با روش دلفی، ۱۵ نفر از خبرگان شامل اعضای هیئت علمی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت و حوزویان سطح ۴ به بالا، پاسخ به هشت جزء سؤال اول، به ترتیب در جداول زیر ارائه می‌شود:

بر اساس کد انتخابی حاصل از روش داده‌بنیاد، مقوله محوری عبارت است از: «تربیت فطری توحیدی» با شاخص‌های زیر:

جدول (۱): مقوله محوری و شاخص‌های آن

ردیف	مؤلفه	شاخص‌ها	میزان توافق خبرگان (دلفی)
۱	تربیت فطری توحیدی	پرورش فطرت توحیدی در انسان	۱۰۰٪ (کاملاً موافق)
۲	تربیت فطری توحیدی	تعمیق خردورزی و عدالت‌جویی در تربیتی	۸۶٪ (میانگین ۴.۴)
۳	تربیت فطری توحیدی	تقویت مسئولیت‌پذیری جمعی در جامعه	۱۰۰٪ (میانگین ۴.۲)

جدول (۲): عوامل علی و شاخص‌های آن

ردیف	مؤلفه	شاخص‌ها	میزان توافق خبرگان (دلفی)
۱	وراثت	بهره‌گیری از فطرت پاک انسانی به‌عنوان پایه تربیت دینی	۱۰۰٪ (میانگین ۴.۵۳)
۲	وراثت	ارتقای آگاهی و انتخاب آزادانه برای افزایش تأثیرپذیری تربیتی	۹۳٪ (میانگین ۴.۸)
۳	وراثت	فراهم‌سازی بسترهای خانوادگی، زیستی و معنوی برای تربیت کامل	۱۰۰٪ (میانگین ۴.۷۳)

جدول (۳): عوامل زمینه‌ای و شاخص‌های آن

ردیف	مؤلفه	شاخص‌ها	میزان توافق خبرگان (دلفی)
۱	خانواده	الگوگیری از عملکرد والدین و هماهنگی گفتار و رفتار ایشان	(۹۳٪ میانگین ۴.۸)
۲	خانواده	ایجاد فضای عاطفی مبتنی بر محبت و مشارکت غیرمستقیم در فعالیت‌های مذهبی	(۸۶٪ میانگین ۴.۶۷)
۳	خانواده	تأمین معیشت حلال برای ایجاد بستر آرامش و تمرکز	(۱۰۰٪ میانگین ۴.۶۷)

جدول (۴): عوامل مداخله‌گر و شاخص‌های آن

ردیف	مؤلفه	شاخص‌ها	میزان توافق خبرگان (دلفی)
۱	مدرسه و جامعه	تأثیر همسالان باایمان و معلمان متعهد در تقویت غیرمستقیم تربیت دینی	۸۰٪ (میانگین ۴.۹۳)
۲	مدرسه و جامعه	اثرگذاری فعالیت‌های غیررسمی و رابطه عاطفی مربیان در جذاب‌سازی تربیت دینی	۹۳٪ (میانگین ۴.۵۳)
۳	مدرسه و جامعه	نقش رسانه‌های ارزشی و سیاست‌گذاری کلان حکومت در تکمیل و اجرای برنامه‌ها	۱۰۰٪ (میانگین ۴.۶)

جدول (۵): راهبردهای تربیت دینی و شاخص‌های آن

ردیف	مؤلفه	شاخص‌ها	میزان توافق خبرگان (دلفی)
۱	انذار و تبشیر	به‌کارگیری هم‌زمان انذار و تبشیر برای ایجاد توازن بین بیم و امید	۱۰۰٪ (میانگین ۴.۳۳)
۲	وعده و وعید	استفاده از وعده و وعید برای ترسیم پیامدهای مثبت و منفی اعمال	۸۶٪ (میانگین ۴.۴۰)
۳	موعظه	بهره‌گیری از موعظه برای اثرگذاری بر قلب و بیدار کردن وجدان اخلاقی	۱۰۰٪ (میانگین ۴.۴۰)
۴	ارشاد، تذکر، امر و نهی	اجرای هماهنگ ارشاد، تذکر و امر و نهی برای هدایت جامع رفتاری و فکری	۱۰۰٪ (میانگین ۴.۷۳)

جدول (۶): پیامدهای تربیت دینی و شاخص‌های آن

ردیف	مؤلفه	شاخص‌ها	میزان توافق خبرگان (دلفی)
۱	شرح صفات برای تعمیق شناخت	تبیین صفات خداوند برای تعمیق ایمان و تقویت رابطه معنوی مرتبی	۹۳٪ (میانگین ۴.۸۷)
۲	شرح صفات پیامبر برای استفاده از سیره ایشان	آشنایی با سیره معصومین برای الگوبرداری رفتاری	۱۰۰٪ (میانگین ۴.۹۳)
۳	معاد برای تنظیم اعمال	باور به معاد برای افزایش مسئولیت‌پذیری در قبال اعمال	۱۰۰٪ (میانگین ۴.۸۷)
۴	نماز برای یاد خدا و آرامش	اقامه نماز برای نظم‌بخشی به زندگی و تذکر مستمر به خداوند	۱۰۰٪ (میانگین ۴.۸۷)

الگوی پارادایمی این پژوهش به صورت یک نظام مهندسی تربیتی طراحی شده است که انسجام نظری برگرفته از تحلیل اسنادی تفسیر تسنیم را با قابلیت اجرایی سازی برگرفته از تکنیک دلفی تلفیق می کند. این الگو شامل شش جزء اصلی است که در یک ساختار علی-فرآیندی به هم پیوسته اند: مقوله محوری در مرکز، عوامل علی به عنوان ورودی، عوامل زمینه ای و مداخله گر به عنوان شرایط محیطی، راهبردها به عنوان اقدامات، و پیامدها به عنوان خروجی نظام تربیتی.

جدول (۷): ساختار الگوی پارادایمی

ردیف	سطح	مؤلفه	نقش در الگو
۱	سطح فلسفی (چرایی)	مقوله محوری (تربیت فطری توحیدی)	هسته و جهت دهنده کل نظام
۲	سطح زیرساختی (بسترها)	عوامل علی، زمینه ای و مداخله گر	شرایط و بسترهای شکل گیری تربیت
۳	سطح عملیاتی (چگونه)	راهبردها (ترغیب، موعظه، ارشاد و...)	اقدامات و روش های اجرایی

جدول (۸): نتایج اعتبارسنجی الگو با روش دلفی

ردیف	شاخص اعتبار	مقدار به دست آمده	وضعیت
۱	آلفای کرونباخ (کل پرسشنامه)	بالای ۰.۷۰	قابل قبول
۲	نسبت روایی محتوایی (CVR)	بین ۰.۷۱ تا ۰.۸۱	بالا تر از حد استاندارد (۰.۷۰)
۳	شاخص روایی محتوایی (CVI)	بین ۰.۹۰ تا ۰.۹۶	عالی
۴	ضریب توافق خبرگان (مرحله دوم دلفی)	میانگین بالای ۴.۲ از ۵	اجماع قوی

نتایج نهایی اعتبارسنجی:

بر اساس تحلیل اسنادی تفسیر تسنیم با استفاده از رویکرد هرمنوتیک، در پنج مرحله: تعیین متن و پیش داشته ها، خوانش مکرر، حرکت در حلقه هرمنوتیکی، استخراج مفاهیم کلیدی و رسیدن به افق ادغام شونده، راهبردها و پیامدهای تربیتی فلسفه تربیت دینی در اسلام به شرح زیر است:

۱. راهبردهای تربیت دینی در اسلام

بر اساس آیات قرآن کریم و تفسیر تسنیم، راهبردهای تربیت دینی در اسلام به دو دسته کلی تقسیم می شوند: راهبردهای اصلی، شامل ترغیب و ترهیب، موعظه، ارشاد و تذکر و امر و نهی، و راهبردهای تکمیلی، شامل رفق و مدارا، الگوسازی، عقل محوری، تدرج، تغافل، اعتدال، بازی، داستان گویی و انجام واجبات و ترک محرمات.

الف) تمامی ۲۰ گویه ارائه شده به خبرگان در مرحله دوم دلفی با میانگین بالاتر از ۴ و نتیجه «قبول» تأیید شدند.

ب) بالاترین سطح توافق (میانگین ۴.۹۳) مربوط به «تأثیر همسالان باایمان و معلمان متعهد» و «آشنایی با سیره معصومین برای الگوبرداری» بود.

ج) هیچ گویه ای در فرایند دلفی رد نشد و اجماع کامل در مرحله دوم حاصل گردید.

د) روایی محتوایی کدهای دلفی با استفاده از نظرات اساتید راهنما و ۳ نفر از اعضای هیئت علمی، روش سه سویه سازی، تأمین شد. پاسخ سؤال دوم:

جدول (۹): راهبردهای تربیت دینی در اسلام بر اساس تفسیر تسنیم

ردیف	دسته راهبرد	روش‌ها	مستند در تفسیر تسنیم
۱	ترغیب و ترهیب	انذار و تبشیر، وعده و وعید	جلد ۲، ص ۵۶۳؛ جلد ۹، صص ۱۷۱-۱۷۲؛ جلد ۳، ص ۴۲۵؛ جلد ۱۱، صص ۸۹-۹۰
۲	موعظه	پند و اندرز نیکو، موعظه عملی در خانواده	جلد ۴، ص ۲۰۷؛ جلد ۸، صص ۳۳۵-۳۳۶؛ جلد ۱۰، ص ۵۷
۳	ارشاد، تذکر، امر و نهی	ارشاد دلسوزانه، تذکر پیوسته، امر به معروف و نهی از منکر	جلد ۳، ص ۱۸۹؛ جلد ۷، ص ۴۲۳؛ جلد ۵، ص ۲۷۶؛ جلد ۱۰، صص ۱۴۶-۱۴۵؛ جلد ۴، ص ۳۸؛ جلد ۱۱، ص ۲۰۵
۴	راهبردهای تکمیلی	رفق و مدارا، الگوسازی، عقل‌محوری، تدرج، تغافل، اعتدال، بازی، داستان‌گویی، واجبات و محرمات	برگرفته از مجموع آیات تربیتی تفسیر تسنیم

۲. پیامدهای تربیت دینی در اسلام:

تشخیص حق از باطل (فرقان)، دریافت هدایت‌های ویژه الهی، گشایش راه نجات و روزی از مجاری غیرمترقبه، ایجاد نور و بینش درونی، زنده شدن دل، و رسیدن به مقام قناعت و بی‌نیازی.

پیامدهای تربیت دینی شامل نتایج و برکاتی است که در پرتو به‌کارگیری راهبردهای تربیتی در وجود متربی پدیدار می‌شود. مهم‌ترین پیامدها عبارت‌اند از: آرامش قلب با یاد خدا، کسب توانایی

جدول (۱۰): پیامدهای تربیت دینی در اسلام بر اساس تفسیر تسنیم

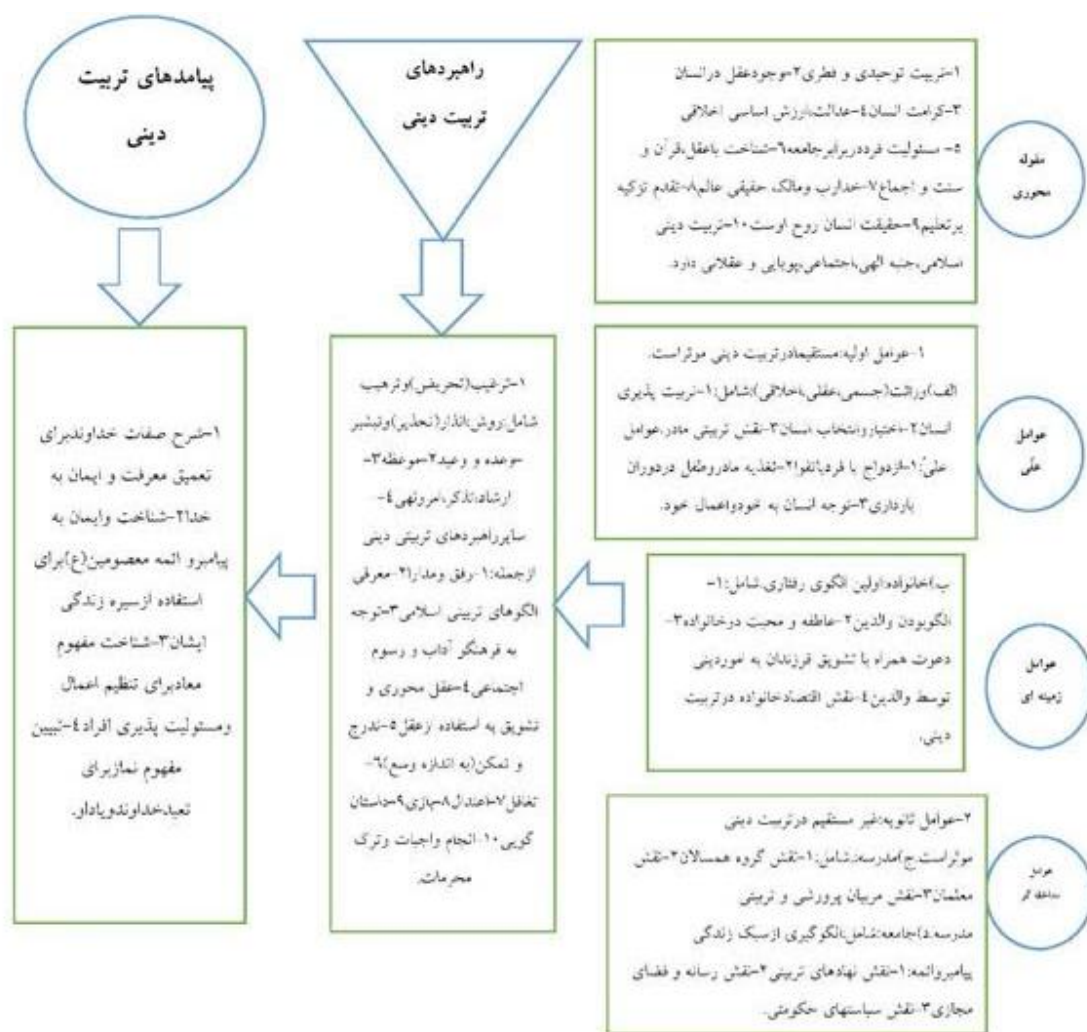
ردیف	پیامد	مستند در تفسیر تسنیم
۱	آرامش حقیقی قلب‌ها با یاد خدا	جلد ۲۷، صص ۳۲۰-۳۳۵ (سوره رعد، آیه ۲۸)
۲	کسب توانایی تشخیص حق از باطل (فرقان)	جلد ۱۵، صص ۲۸۰-۲۹۵ (سوره انفال، آیه ۲۹)
۳	دریافت افزایش هدایت‌های ویژه الهی	جلد ۳۳، صص ۴۵۰-۴۶۵ (سوره عنکبوت، آیه ۶۹)
۴	فراهم شدن راه نجات و روزی از جایی که گمان نمی‌رود	جلد ۴۴، صص ۱۵۰-۱۶۵ (سوره طلاق، آیات ۲-۳)
۵	ایجاد نور و بینش درونی در جان	جلد ۴۰، صص ۳۸۰-۳۹۵ (سوره حدید، آیه ۲۸)
۶	زنده شدن دل و دریافت نور الهی	جلد ۳۷، صص ۳۳۰-۳۴۵ (سوره شوری، آیه ۵۲)
۷	آرامش‌بخشی ایمان به قلب مؤمن	جلد ۳۹، صص ۲۰۰-۲۱۵ (سوره فتح، آیه ۴)

۳. الگوی پارادایمی تحلیل راهبردها و پیامدهای تربیت دینی

اصلی است: مقوله محوری، عوامل علی، عوامل زمینه‌ای، عوامل مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها. شکل زیر نمایی از این الگو را نشان می‌دهد:

در اسلام:

الگوی پارادایمی این پژوهش بر اساس روش داده‌بنیاد، کدگذاری باز، محوری و انتخابی، و رویکرد هرمنوتیک، شامل شش مؤلفه

شکل (۱) الگوی پارادایمی تحلیل راهبردها و پیامدهای تربیت دینی در اسلام با رویکرد هرمنوتیک

خداوند را به عنوان «رب» معرفی می‌کند. آیه ۱۲۴ سوره بقره، آزمون‌های الهی را عامل شکوفایی ظرفیت‌های معنوی معرفی می‌کند. همچنین، آیه ۳۹ سوره نجم، نقش اراده و اختیار فرد را محور اصلی می‌داند (Ghasemi, 2017; Javadi Amoli, 2008).

عوامل زمینه‌ای (نقش خانواده)

تفسیر تسنیم خانواده را «پناهگاه امن تربیتی» معرفی می‌کند. آیه ۶ سوره تحریم، خانواده را نخستین محیط مصون‌سازی از آتش گناه می‌داند. آیه ۱۳ سوره لقمان، الگو بودن والدین را مؤثرترین عامل تربیتی نشان می‌دهد. آیه ۲۴ سوره اسراء، عاطفه و محبت را «پل انتقال برکت» معرفی می‌کند. آیه ۸۲ سوره کهف، نقش «برکت تقوای والدین» را در تربیت نسل بعد نشان می‌دهد (Ghasemi, 2017; Javadi Amoli, 2008).

تحلیل آیات نشان می‌دهد که «مِثاق فطری» (سوره اعراف، آیه ۱۷۲) زیربنای خداجویی به عنوان یک گرایش ذاتی است. این یافته با نظریه «فطرت» در فلسفه اسلامی، ملاصدرا و مطهری، همخوانی کامل دارد (Motahhari, 2016; Salahshouri, 2013). هدف غایی، «عبودیت» است که در تفسیر تسنیم به عنوان اوج خود شکوفایی انسان تفسیر می‌شود (Javadi Amoli, 2008). کد انتخابی نهایی «تربیت فطری: بازخوانی میثاق ازیلی برای نیل به عبودیت و حکومت صالحان» است.

عوامل علی (وراثت و اختیار)

تفسیر تسنیم با تحلیل آیه ۳۰ سوره روم، فطرت توحیدی را علت اولیه تربیت می‌داند. آیه ۱۷۲ سوره اعراف به «مِثاق فطری» به عنوان علت وجودی تربیت‌پذیری اشاره دارد. آیه ۲۵۵ سوره بقره (آیت الکرسی)

عوامل مداخله گر (مدرسه و جامعه)

تفسیر تسنیم، مدرسه را نهادی با رسالت «تزکیه و تعلیم» می‌داند. آیه ۲ سوره جمعه، پیامبر (ص) را «معلم بشریت» معرفی می‌کند. آیه ۱۰۴ سوره آل عمران، «امر به معروف و نهی از منکر» را «سیستم ایمنی جامعه» می‌خواند. آیه ۳۸ سوره شوری، «شورا» را «قلب تپنده جامعه مؤمن» معرفی می‌کند. همچنین، آیه ۱۱۶ سوره انعام، نسبت به پیروی از اکثریت گمراه هشدار می‌دهد (Bagheri, 2019; Javadi, 2008; Amoli, 2008).

راهبردهای تربیت دینی

راهبرد «ترغیب و ترهیب» مبتنی بر فطرت دوبعدی انسان است. آیه ۵۳ سوره زمر، وعده آمرزش را «دریچه رحمت بی‌کران» معرفی می‌کند. آیه ۵۷ سوره یونس، قرآن را «موعظه عمومی و شفاعت‌بخش» می‌داند. آیه ۱۲۵ سوره نحل، بر «حکمت و اندرز نیکو» تأکید دارد. آیه ۶۶ سوره کهف، «ادب طلبگی» را در قالب داستان موسی و خضر (ع) آموزش می‌دهد (Davoodi & A'Rafi, 2015; Javadi, 2008; Amoli, 2008).

پیامدهای تربیت دینی

آیه ۲۸ سوره رعد، «آرامش قلب‌ها» را نخستین ثمره تربیت دینی معرفی می‌کند. آیه ۲۹ سوره انفال، «فرقان» را ثمره تقوای الهی می‌داند. آیه ۶۹ سوره عنکبوت، «افزایش هدایت» را پاداش مجاهدت معرفی می‌کند. آیه ۲۸ سوره حدید، «نور و بینش درونی» را ثمره تربیت توحیدی می‌خواند. آیه ۱۷۳ سوره آل عمران، «قناعت و بی‌نیازی از مردم» را پیامد تربیت دینی می‌داند (Hosseinzadeh, 2014; Javadi Amoli, 2008).

الگوی پارادایمی

الگوی پارادایمی ارائه‌شده، یک «نظام مهندسی تربیتی» است که از سه لایه اصلی تشکیل شده است: لایه مبانی (فلسفی و اعتقادی)، لایه راهبردی (روش‌ها و عوامل) و لایه پیامدی (نتایج و ثمرات). این الگو بر اساس تفسیر تسنیم و با رویکرد هرمنوتیک طراحی شده و روابط علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر را به‌صورت نظام‌مند تبیین می‌کند.

اعتبار الگو (روش دلفی)

اعتبار الگو در دو مرحله دلفی با حضور ۱۵ نفر از خبرگان تأیید شد. در مرحله اول، ۱۰ گویه از ۲۰ گویه با توافق ۱۰۰٪ و بقیه با توافق بین ۸۰٪ تا ۹۳٪ تأیید شدند. در مرحله دوم، میانگین تمام شاخص‌ها بالاتر از ۴ از ۵ بود. ضرایب آلفای کرونباخ برای همه ابعاد بین ۰.۷۰۳ تا ۰.۸۳۰ و شاخص روایی محتوایی (CVI) بین ۰.۹۰ تا ۰.۹۶ به دست آمد که نشان‌دهنده روایی و پایایی بالای الگو است.

نتیجه‌گیری

بر اساس تحلیل کیفی آیات قرآن کریم با مراجعه به تفسیر «تسنیم» و بهره‌گیری از روش نظریه داده‌بنیاد و رویکرد هرمنوتیک، مقوله محوری فلسفه تربیت دینی در اسلام، «تربیت فطری توحیدی» شناسایی شد. این مفهوم نشان می‌دهد که تربیت در منظومه اسلامی، «بازخوانی میثاق ازلی و هدایت سرمایه درونی» انسان است. خداوند در آیه ۱۷۲ سوره اعراف و آیه ۳۰ سوره روم بر پیمان فطری توحیدی تأکید کرده است. هدف نهایی این فرایند، رسیدن به «عبودیت» است (سوره ذاریات، آیه ۵۶).

عوامل علی در «تربیت نسلی» و نقش «وراثت معنوی» ریشه دارد. سوره بقره، آیه ۱۲۴ انتقال مقام امامت به ذریه حضرت ابراهیم (ع) را نشان می‌دهد. با این حال، این عوامل به معنای جبر نیست، بلکه «اختیار و تلاش فردی» محور اصلی است.

عوامل زمینه‌ای با محوریت «خانواده» عمل می‌کنند. سوره تحریم، آیه ۶ مسئولیت والدین را در ایجاد محیطی پاک نشان می‌دهد. سوره اسراء، آیه ۲۴ و سوره نساء، آیه ۱ بر نیکی به والدین و صله رحم تأکید دارند.

عوامل مداخله‌گر شامل «مدرسه» با رسالت تلفیقی «تزکیه و تعلیم» (سوره بقره، آیه ۱۲۹) و «جامعه» با مکانیزم‌های «امر به معروف و نهی از منکر» (سوره آل عمران، آیه ۱۰۴) و «شورا» (سوره شوری، آیه ۳۸) هستند.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ گونه تضاد منفعی وجود ندارد.

EXTENDED ABSTRACT

Religious education in Islam is not merely a process of transmitting doctrinal information, moral advice, or ritual knowledge; rather, it is a purposeful and multidimensional process of guiding the human being toward the realization of innate monotheistic disposition, moral refinement, rational awareness, social responsibility, and ultimately *ḥayāt ṭayyibah*. In Islamic educational philosophy, the concept of education is rooted in the idea of divine lordship, meaning that the human being develops through a process of recognition, acceptance, and practical response to the sovereignty of God as the ultimate source of guidance and perfection. This understanding distinguishes Islamic education from purely human-centered theories of education, because the final aim of education is not limited to social adaptation, cognitive development, or civic preparation, but extends toward servitude, nearness to God, and the integration of reason, revelation, faith, and ethical action (Bagheri, 2019; Mesbah Yazdi, 2021; Nasr, 2014). In philosophical traditions, education has been defined in diverse ways, ranging from the cultivation of moral virtues and the development of natural capacities to preparation for social life and reconstruction of experience; however, Islamic educational thought gives these meanings a transcendent orientation by interpreting growth as a movement toward existential perfection under divine guidance (Kant, 2013; Mayer, 2024; Naqibzadeh, 2014). From this perspective, the human being possesses an innate capacity for truth-seeking and God-consciousness, and religious education is responsible for awakening, strengthening, and

راهنمایی‌های اصلی شامل «بشارت و انداز»، «موعظه نیکو» (سوره نحل، آیه ۱۲۵)، «ارشاد، تذکر، امر و نهی» و راهنمایی‌های تکمیلی مانند رفق و مدارا، الگوسازی، عقل محوری و تدریج می‌باشند. پیامدهای تربیت دینی در بعد فردی شامل «آرامش حقیقی» (سوره رعد، آیه ۲۸)، «نور و بینش درونی» (سوره انفال، آیه ۲۹) و «قناعت و بی‌نیازی» (سوره آل عمران، آیه ۱۷۳) است.

directing this capacity through systematic and meaningful strategies (Motahhari, 2016; Sarmadi, 2019). The present study was conducted to analyze the strategies and consequences of religious educational philosophy in Islam through a hermeneutic approach and to present a paradigmatic model capable of linking philosophical foundations, educational mechanisms, contextual conditions, and practical outcomes.

The theoretical foundation of this study rests on the convergence of Islamic educational philosophy, Qur'anic interpretation, hermeneutics, and grounded theory. In Islamic thought, religious education is grounded in several interrelated foundations: ontology, which views the world as purposeful and ordered; anthropology, which understands the human being as possessing divine nature, dignity, freedom, and responsibility; epistemology, which recognizes reason and revelation as complementary sources of knowledge; axiology, which places justice, purity, and *ḥayāt ṭayyibah* at the center of value formation; and theology, which emphasizes the comprehensiveness and finality of Islam as a framework for individual and collective guidance (Adyani, 2016; Hashemi, 2011; Rahayu, 2016). The study also relied on *Tafsir Tasnim* as a central interpretive source, because this commentary provides a systematic understanding of Qur'anic concepts related to human nature, divine guidance, moral discipline, educational responsibility, family formation, social reform, and the ultimate aim of human development (Javadi Amoli, 2008). The hermeneutic dimension of the study made it possible to interpret Qur'anic educational

meanings not as isolated textual fragments but as interconnected horizons of meaning shaped by text, context, presupposition, repeated reading, and interpretive integration (Bagheri, 2020; Palmer, 2012; Vaezi, 2014). This approach is especially relevant because Islamic religious education is simultaneously textual, philosophical, moral, and practical; therefore, understanding it requires more than literal extraction of concepts and demands a circular movement between Qur'anic verses, interpretive traditions, philosophical assumptions, and contemporary educational needs. In this regard, hermeneutics provides the interpretive logic, while grounded theory provides the procedural logic for coding, categorization, and model construction (Strauss & Corbin, 2016).

Methodologically, the research was applied in purpose and qualitative in approach, conducted through a two-phase exploratory sequential design. In the first phase, documentary analysis was used to examine Qur'anic verses and *Tafsir Tasnim* through a combination of grounded theory and hermeneutic interpretation. The grounded theory procedure followed the stages of open coding, axial coding, and selective coding in order to extract concepts, categories, relationships, and the final core category from the textual data (Strauss & Corbin, 2016). Simultaneously, the hermeneutic process was implemented through five interpretive steps: determining the text and presuppositions, repeated reading, movement within the hermeneutic circle, extraction of key concepts, and reaching an integrated horizon of meaning (Bagheri, 2020). In the second phase, the extracted paradigmatic model was validated using the Delphi method, which is appropriate for achieving structured expert consensus in qualitative and model-development research (Adli & Abedi, 2016; Habibi, 2014; Hsu & Sandford, 2020). The expert panel consisted of 15 specialists, including faculty members with doctoral expertise in philosophy of education and seminary scholars at Level 4 or above. Data collection tools included semi-structured interviews, composed of questions related to the dimensions and indicators of the

model, and a Delphi questionnaire designed to assess expert agreement regarding the extracted categories. The overall research logic was consistent with an exploratory sequential mixed design, in which qualitative exploration precedes model validation and integration (Creswell & Clark, 2017). Validity was strengthened through triangulation based on expert review and faculty evaluation, while reliability was examined through Cohen's kappa coefficient, indicating acceptable agreement in the coding process (Cohen, 1960).

The findings showed that the core category of the paradigmatic model was "innate monotheistic education," which refers to the educational process through which the learner's primordial God-oriented nature is awakened, deepened, and directed toward servitude, justice, wisdom, and collective responsibility. This core category integrates the Qur'anic idea of innate covenant with the Islamic philosophical view of human perfection and makes religious education a process of remembering and actualizing what is already rooted in human nature. The causal factors of the model were identified under the category of spiritual heredity, which indicates the role of inherited, familial, biological, and spiritual conditions in shaping the initial capacities of the learner, while still preserving the centrality of human freedom, awareness, and voluntary effort. The contextual factor was family, understood as the first and most influential environment for religious formation, moral modeling, emotional security, lawful livelihood, and indirect participation in religious life (Ghasemi, 2017; Rahbar & Rahimian, 2013). The intervening factors were school and society, including committed teachers, faithful peer groups, value-oriented media, social policies, and collective mechanisms such as enjoining good and forbidding wrong, all of which either facilitate or weaken the process of religious education depending on their alignment with Islamic educational aims (Davoodi & A'Rafi, 2015; Hosseinzadeh, 2014). The main strategies extracted from the analysis included encouragement and warning, promise and threat,

exhortation, guidance, reminder, command and prohibition, and complementary strategies such as gentleness, tolerance, role modeling, rational orientation, gradualism, appropriate neglect, moderation, storytelling, play, observance of obligations, and avoidance of prohibitions (Davoodi & A'Rafi, 2015; Majlisi, 2013). These strategies show that Islamic religious education is not based on one-dimensional instruction, coercion, or emotional persuasion, but on a balanced system that addresses cognition, affection, will, behavior, and social practice.

The consequences of Islamic religious education were identified as both internal and external outcomes that emerge when the learner is educated through a coherent system of monotheistic meaning, moral discipline, family support, social guidance, and practical religious strategies. At the individual level, the most important outcomes included peace of heart through remembrance of God, discernment between truth and falsehood, increased divine guidance, inner light and insight, revival of the heart, contentment, and freedom from excessive dependence on others. These consequences indicate that Islamic religious education is not limited to visible behavioral conformity; rather, its deeper aim is inner transformation, formation of moral perception, spiritual self-regulation, and existential stability. At the social level, the model implies the formation of believers who are responsible, justice-oriented, morally committed, and capable of participating in the construction of a righteous community. The Delphi validation confirmed the acceptability of the proposed model: expert agreement was strong across the main components, Cronbach's alpha values were above the acceptable threshold, the content validity index ranged from 0.90 to 0.96, and the mean expert ratings were above 4.2 out of 5. These results demonstrate that the model possesses both theoretical coherence and practical validity. Structurally, the paradigmatic model was designed in three layers: the philosophical layer, which explains the "why" of education through the core category of innate monotheistic education; the

infrastructural layer, which includes causal, contextual, and intervening conditions; and the operational layer, which includes educational strategies and practical procedures. This layered structure allows the model to function not merely as an abstract philosophical scheme but as a usable educational framework for Islamic schools, teacher education programs, curriculum planners, and religious education policymakers.

In conclusion, the study demonstrates that the philosophy of religious education in Islam can be organized into a coherent paradigmatic model centered on innate monotheistic education. This model explains education as the awakening and guidance of the human being's primordial orientation toward God, the cultivation of reason and morality, and the formation of a faithful and responsible personality. The findings show that religious education requires the interaction of inherited spiritual capacities, family formation, school and social influences, and balanced educational strategies that combine guidance, reminder, exhortation, encouragement, warning, modeling, rationality, gentleness, and gradual development. The proposed model also shows that the outcomes of Islamic education are not restricted to ritual performance or doctrinal knowledge, but include inner peace, discernment, guidance, contentment, moral awareness, and social responsibility. By integrating Qur'anic interpretation, Islamic educational philosophy, hermeneutic understanding, grounded theory, and expert validation, the model provides a systematic framework for responding to contemporary educational crises in Islamic societies. It can guide educational systems in designing curricula, teacher training, family education, and school-based religious programs that are theoretically grounded, spiritually meaningful, and practically applicable. Ultimately, the model presents Islamic religious education as a comprehensive process for forming a generation that is faithful, reflective, morally committed, socially responsible, and oriented toward a pure life.

References

- Adli, F., & Abedi, H. A. (2016). *The Delphi Method: Theoretical Foundations and Applications*. Iran University of Medical Sciences Press.
- Adyani, M. T. (2016). *Foundations of Islamic Education*. Bu-Ali Sina University.
- Bagheri, K. (2019). *An Introduction to the Philosophy of Education of the Islamic Republic of Iran*. Scientific and Cultural Publications.
- Bagheri, K. (2020). *Hermeneutics and Research Methods in Educational Sciences*. University of Tehran Press.
- Cohen, J. (1960). A Coefficient of Agreement for Nominal Scales. *Educational and psychological measurement*, 20(1), 37-46.
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2017). *Designing and Conducting Mixed Methods Research* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Davoodi, M., & A'Rafi, A. (2015). *Methods of Religious Education in the Conduct of the Infallibles*. Daftar-e Nashr-e Ma'aref.
- Ghasemi, A. (2017). *Factors Affecting Religious Education in Islam*. Imam Sadiq University Press.
- Habibi, A. (2014). The Delphi Method in Qualitative Research. *Quarterly Journal of Qualitative Research in the Humanities*, 2(1).
- Hashemi, S. J. (2011). *Foundations of Education from the Perspective of Islam*. SAMT Publications.
- Hosseinzadeh, S. A. (2014). *Goals of Religious Education from the Perspective of the Qur'an and Hadith*. Research Institute of Hawzah and University.
- Hsu, C. C., & Sandford, B. A. (2020). *The Delphi Method: Techniques and Applications*. Springer.
- Javadi Amoli, A. (2008). *Tafsir Tasnim*. Esra Publishing Center.
- Kant, I. (2013). *Education from Kant's Perspective* (G. Shokouhi, Trans.). Astan Quds Razavi Publications.
- Majlisi, M. B. (2013). *Bihar al-Anwar*. Al-Wafa Institute.
- Mayer, F. (2024). *History of the Philosophy of Western Education* (A. A. Fayyaz, Trans.). University of Tehran.
- Mesbah Yazdi, M. T. (2021). *Foundations of Islamic Education*. Imam Khomeini Educational and Research Institute.
- Motahhari, M. (2016). *Education in Islam*. Sadra Publications.
- Naqibzadeh, M. A. (2014). *A Look at the Philosophy of Education*. Tahouri Publications.
- Nasr, S. H. (2014). *Islamic Philosophy and Education*. Harvard University Press.
- Palmer, R. (2012). *Hermeneutics* (M. S. Hanai, Trans.). Hermes.
- Rahayu, E. S. (2016). Foundation of Islamic Education: Axiological Perspective. *Journal of Islamic Education*.
- Rahbar, M. T., & Rahimian, M. H. (2013). The Relationship between Ethics and Education from the Perspective of Islam. *Ethics and Education Quarterly*, 3(2), 45-68.
- Salahshouri, A. (2013). Mulla Sadra and the Goals of Education. *Hikmat-e Sadra'i Quarterly*(2).
- Sarmadi, M. R. (2019). *Philosophy of Islamic Education*. Research Institute of Hawzah and University.
- Strauss, A., & Corbin, J. (2016). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. University of Tehran Press.
- Vaezi, A. (2014). *An Introduction to Hermeneutics*. Research Institute for Islamic Culture and Thought.